

ÖĞRETMENLERİN ÖRTÜK PROGRAM KAVRAMINA YÖNELİK ALGILARININ METAFORLAR ARACILIĞIYLA İNCELENMESİ¹

Arş.Gör. Muhammet Fatih ALKAN

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, mfatihalkan@hotmail.com

ÖZ

Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin örtük program kavramına yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çeşitli il ve branşlarda görev yapan 52 öğretmen bu çalışmada katılımcı olarak yer almıştır. Çalışmanın verileri metaforik algılar formu ile toplanmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Katılımcıların yaklaşık yarısı örtük programı, resmi programın tamamlayıcısı olarak görürken bir kısmı örtük programın kültürü aktarıcı rolüne, bir kısmı ise gizlilik boyutuna vurgu yapmıştır. Bir kısım katılımcı ise örtük programı kontrol edilemeyen bir unsur olarak ele almıştır. Bu doğrultuda gelecekteki araştırmalarda öğretmenlerin örtük programa yönelik algılarının görüşmeler aracılığıyla daha derinlemesine incelenmesi ve düşüncelerinin kapsamlı bir şekilde ortaya konması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: örtük program, metafor, öğretmen algıları.

INVESTIGATION OF TEACHERS' PERCEPTIONS ABOUT HIDDEN CURRICULUM THROUGH METAPHORS

ABSTRACT

The aim of this study was to reveal teachers' perceptions related to the concept of hidden curriculum through metaphors. The participants of this study were composed of 52 teachers from varying cities and branches. The data were collected using metaphoric perceptions form. The data were analyzed using content analysis technique. Nearly half of the participants viewed hidden curriculum as the complementary to instructional curriculum. Some of them characterized it as an element teaching life while some viewed hidden curriculum as a covert element. On the other hand, some of the participants regarded hidden curriculum as an uncontrollable element. In this direction, the future studies are recommended to investigate the teachers' perceptions of hidden curriculum more deeply through interviews and reveal their thoughts in a wider perspective.

Keywords: hidden curriculum, metaphor, teachers' perceptions.

1. GİRİŞ

Örtük program, resmi programda yer alan hedef ve etkinliklerin dışında öğretim süreci içinde yer alan bilgi, fikir ve uygulamalar sonucu öğrencilerin kazandıkları nitelikler olarak tanımlanabilir (Yüksel, 2002). Sarı ve Doğanay'a (2009) göre ise okul ortamını, yaşamını, program ve politikaları okul amaçlarını gerçekleştirecek şekilde kasıtlı ve bilinçli bir şekilde düzenlemek olarak tanımlanmaktadır. Örtük program akademik olmayan her şeyi içermektedir fakat okulların akademik çıktıları üzerinde önemli etkisi vardır. Kısaca okul kültürünü ifade eder.

Yazılı olmayan bu programın sosyolojik niteliği baskındır (Yangın & Dindar, 2010). Örtük program aynı zamanda değerler ve duyuşsal gelişim için önemli bir alan olarak görülmektedir (Paykoç, 2007). Standart öğrenme etkinlikleri, öğretmenin kullandığı dil ve ders kitapları, materyaller, mobilyalar ve mimari, örtük program kaynakları arasında gösterilmektedir (Tuncel, 2008). Tezcan'a (2003) göre örtük program, bir toplumsal denetimi sağlama aracıdır. Resmi ve açık programda yer alanların yanı sıra belirli değer, tutum ve ilkelerden oluşan örtük program, öğretmenler tarafından öğrencilere örtük,

¹ Bu çalışma 11-14 Mayıs 2017 tarihleri arasında Ordu'da düzenlenen IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

kapalı bir şekilde aktarılır. Bu sayede kültürel yeniden üretim gerçekleşmiş olur. Ayrıca açık programdan daha etkili olabilir.

Lynch (1989), örtük programa ilişkin işlevselci ve Neo-marksist olmak üzere iki yaklaşım üzerinde durmaktadır. İşlevselci yaklaşıma göre okullar, topluma katkıda bulunmak için gerekli olan sosyal normlar, değerler ve becerileri öğrencilere kazandıran araçlar olarak görülmektedir (Skelton, 1997). Neo-Marksist yaklaşıma göre ise okullar, sosyal, ırksal ve cinsiyet eşitsizlikleri ile okul ve ekonomi arasındaki ilişkileri tekrar üreten yerlerdir (Sarı & Doğanay, 2009).

Okul çıktıları üzerinde bu ölçüde öneme sahip olan örtük programa yönelik öğretmen algılarının incelenmesinin önemli ve alanyazına katkı sağlayacak nitelikte olduğu düşüncesinden hareketle bu araştırma planlanmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı öğretmenlerin örtük program kavramına yönelik metaforik algılarını belirlemektir.

2.YÖNTEM

Bu bölümde araştırma deseni, katılımcılar, veri toplama araçları ve veri analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

1.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda araştırmacı tarafından geliştirilen veri toplama aracı ile katılımcıların örtük program kavramına yönelik metaforları elde edilecek ve veriler içerik analizine tabi tutulacaktır. Metafor, bilinenler yardımıyla bilinmeyeni anlatmaya çalışmak ve benzetmelerden faydalanarak bir olgunun daha anlaşılır hale gelmesini sağlamak olarak tanımlanabilir (Balcı, 2003).

1.2. Katılımcılar

Bu çalışmada 52 öğretmen katılımcı olarak yer almıştır. Katılımcıların %36'sının erkek, %64'ünün kadın olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların yaşları 24 ile 53 arasında değişmektedir ve katılımcıların yaş ortalaması 33.17'dir. 22 farklı ilde görev yapan katılımcıların büyük bölümü (%71) ortaokul kademesinde görev yapmaktadır. Katılımcıların %38.5'i 5 yıl ve daha az, %23'ü 6-10 yıl arası, %13.5'i 11-15 yıl arası, %17.3'ü 16-20 yıl arası ve %7.7'si 21 yıl ve üstü deneyime sahiptir. Katılımcıların büyük bölümü (%88.5) lisans mezunu iken %11.5'i yüksek lisans mezunudur. 10 farklı branştan katılımcıların yer aldığı çalışmada en kalabalık branşı (%44) İngilizce öğretmenleri oluşturmuştur. Ayrıca katılımcıların büyük bölümü (%75) eğitim fakültesi mezunu iken fen-edebiyat (%17), açıköğretim (%6) ve ilahiyat (%2) fakültesi mezunları da çalışmada yer almıştır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen *Örtük Program Kavramına İlişkin Metafor Algıları Formu* ile toplanmıştır. Bu formda öncelikle katılımcıların demografik bilgilerini elde etme amacıyla yaş, cinsiyet, branş gibi çeşitli sorular yer almıştır. Ardından katılımcılardan örtük programı bir duruma, bir olguya veya somut bir nesneye benzetmelerini ve gerekçesini isteyen bir açık uçlu soru sorulmuştur.

1.4. Veri Analizi

Araştırmada elde edilen metaforlar ve gerekçeleri tek tek incelenerek veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu noktada katılımcıların örtük program kavramına yönelik algıları doğrultusunda çeşitli temalara ulaşılmıştır. Veri analizi aşamasında kodlama, önceden belirlenmiş kavramlara göre değil, tümevarımcı bir yaklaşımla ele alınmış ve kodlamalar doğrultusunda temalar oluşturulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2013). Ulaşılan kodlar ve temalar Bulgular kısmında yer almaktadır.

3.BULGULAR

Öncelikle, 52 öğretmenin yer aldığı bu çalışmada katılımcıların oldukça geniş bir yelpazede metafor çeşitliliği ortaya koyduğu söylenebilir. Metaforların büyük bölümü sadece bir kez kullanılmış, sadece iki metafor birden fazla üretilmiştir. Katılımcıların ürettiği metaforlar Tablo 1’de görülebilir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Örtük Program Kavramına İlişkin Ürettikleri Metaforlar

Metafor	f	%	Metafor	f	%
Buzdağı	7	13.5	Karakterin gizli inşaatı	1	1.9
Toplumsallaşma	2	3.8	Karanlıkta görünmeyen nesnelere ortama alıştıktan sonra görmeye başlamak	1	1.9
Açık deniz	1	1.9	Karpuz	1	1.9
Ağ	1	1.9	Kitap	1	1.9
Aile	1	1.9	Kültür	1	1.9
Aksesuar	1	1.9	Maske	1	1.9
Anne	1	1.9	Mihenk taşı	1	1.9
Balon	1	1.9	Misyon-vizyon	1	1.9
Bilinçaltı	1	1.9	Öğrenci	1	1.9
Bir sürpriz	1	1.9	Pastanın keki	1	1.9
Bir taşla iki kuş sözü	1	1.9	Plasebo	1	1.9
Çalışmak	1	1.9	Ruh	1	1.9
Derin devlet	1	1.9	Saç kurutma cihazı	1	1.9
Destek	1	1.9	Sanal bir değirmen	1	1.9
Eğitim	1	1.9	Terazi	1	1.9
Fabrika	1	1.9	Tuz	1	1.9
Gizil öğrenme	1	1.9	Usta bir aşçının yaptığı yemek	1	1.9
Gökkuşağının renkleri	1	1.9	Vitamin	1	1.9
Güç	1	1.9	Yaş almış ulu bir çınar	1	1.9
Güneşli bir bahar günü	1	1.9	Yemeğin baharatı	1	1.9
Günlük yaşam	1	1.9	Yol tabelası	1	1.9
Hayaller	1	1.9	Yüzeysel eğitim	1	1.9
Hayatın kendisi	1	1.9			
Toplam	52	100			

Tablo 1’de görüldüğü üzere, katılımcılar oldukça çeşitlilik gösteren metaforlar üretmiştir. Bu bağlamda katılımcılar tarafından 45 farklı metafor ortaya konmuştur. Sadece “buzdağı” ve “toplumsallaşma” metaforları birden fazla katılımcı tarafından ifade edilmiştir.

Tablo 1’de görülen metaforlar araştırmacı tarafından gerekçeleri ile birlikte derinlemesine incelenmiş ve dört farklı tema altında toplanmıştır. Bu temalar; öğretim programının tamamlayıcısı olarak örtük program, yaşamı öğreten unsur olarak örtük programı, gizli bir unsur olarak örtük program ve kontrol edilemeyen bir unsur olarak örtük program şeklinde adlandırılmıştır. Öğretim programının tamamlayıcısı olarak örtük program temasının altında yer alan metaforlar, frekansları ve yüzdeleri Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Öğretim Programının Tamamlayıcısı Olarak Örtük Program

Metafor	f	%	Metafor	f	%
Buzdağı	7	13.5	Mihenk taşı	1	1.9
Ağ	1	1.9	Misyon-vizyon	1	1.9

Aksesuar	1	1.9	Öğrenci	1	1.9
Anne	1	1.9	Pastanın keki	1	1.9
Bir taşla iki kuş sözü	1	1.9	Terazi	1	1.9
Destek	1	1.9	Tuz	1	1.9
Eğitim	1	1.9	Usta bir aşçının yaptığı yemek	1	1.9
Gökkuşağının renkleri	1	1.9	Yaş almış ulu bir çınar	1	1.9
Güneşli bir bahar günü	1	1.9	Yemeğin baharatı	1	1.9
Hayaller	1	1.9	Yol tabelası	1	1.9
Maske	1	1.9			
Toplam	27	51.9			

Tablo 2’de görüldüğü üzere, öğretim programının tamamlayıcısı olarak örtük program teması altında 21 farklı metafor üretilmiştir. Bu metaforlar arasında sadece “buzdağı” birden fazla katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Bu tema altında, örtük programı, öğretim programının bir tamamlayıcısı olarak gören metaforlar yer almıştır. Buna göre, örtük program öğretim programında açıkça ifade edilmeyen ancak öğretim programının hedeflerine ulaşmak için yararlanılan bir unsur olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda çeşitli katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Örtük program buzdağı gibidir çünkü her iki program da birbirinden ayrı düşünülemez. Buzdağının görünen kısmı resmi program görünmeyen kısmı örtük programdır. Her ne kadar görünen resmi program olsa da işlerlik ve etkili olma bakımından örtük program da en az resmi program kadar eğitim öğretim sürecinde önemlidir. Hatta bazen resmi programdan daha etkili olabilmektedir. (28, E)

Örtük program aksesuar gibidir çünkü öğretimin tamamlayıcı unsurudur. (31, E)

Örtük program pastanın keki gibidir çünkü pastanın kreması, süslemesi yani görünen ne kadar iyi görünse de kekin tadı güzel olmadıkça tam anlamıyla lezzetli bir pasta olmaz. Öğrencinin örtük programda kazandıkları öğrenciyi tamamlar örtük programın üstüne inşa edilir zaten diğer kazanımları. (37, K)

Örtük program yemeğin baharatı gibidir çünkü yemeğin tüm malzemeleri tam olduğunda dahi baharatı konulmadığında tatsız ve eksik olur. (25, K)

İfadelerden de anlaşılacağı üzere, katılımcıların yaklaşık yarısı (%51.9) örtük programı, resmi programın tamamlayıcı bir unsuru olarak ele almışlardır. Katılımcılara göre örtük program olmadan eğitim süreci eksik kalır ve nihai hedeflere ulaşmak için örtük programı dikkate almak gerekir.

Çalışmada elde edilen ikinci tema gizli bir unsur olarak örtük program şeklinde adlandırılmıştır. Bu tema altında örtük programın özellikle herkes tarafından farkında olunmaması ve gizli bir şekilde öğrencileri etkilemesine vurgu yapan metaforlar yer almaktadır. İlgili metaforlar Tablo 3’te görülebilir.

Tablo 3. Gizli Bir Unsur Olarak Örtük Program

Metafor	f	%	Metafor	f	%
Açık deniz	1	1.9	Karanlıkta görünmeyen nesnelere ortama alıştıktan sonra görmeye başlamak	1	1.9
Balon	1	1.9	Plasebo	1	1.9
Bilinçaltı	1	1.9	Ruh	1	1.9
Çalışmak	1	1.9	Saç kurutma cihazı		
Derin devlet	1	1.9	Sanal bir değirmen	1	1.9

Fabrika	1	1.9	Vitamin	1	1.9
Gizil öğrenme	1	1.9			
Toplam	13	25			

Tablo 3'te görüldüğü üzere, gizli bir unsur olarak örtük program teması altında 13 farklı metafor üretilmiştir. Bu metaforların her biri sadece bir katılımcı tarafından üretilmiştir. Bu tema altında yer alan metaforları ortaya koyan katılımcılara göre örtük program çoğu birey tarafından farkında olunmayan ve gizli bir şekilde öğrenenleri etkileyen bir unsurdur. Bu bağlamda çeşitli katılımcı ifadeleri aşağıda görülebilir:

Örtük program bilinçaltı gibidir çünkü açıkça söyleyemediğin düşüncelerin vücuda gelmiş halidir. (36, K)

Örtük program derin devlet gibidir çünkü varlığını açıkça göremezsin ancak yaşam şekline, ahlaki gelişimine etki ettiğini hatta yön verdiğini bilirsin. (32, K)

Örtük program sanal bir değirmen gibidir çünkü farkında olmaksızın bireyi bir yönde çoğu zaman eğitime kaygısıyla öğretir. (37, E)

İfadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcıların bir kısmı örtük programı farkında olmadan bireyleri etkileyen ve onların öğrenmelerini, yaşamlarını şekillendiren bir unsur olarak ele almışlardır.

Katılımcılar tarafından ifade edilen metaforlar doğrultusunda elde edilen üçüncü tema yaşamı öğreten unsur olarak örtük program şeklinde adlandırılmıştır. Bu tema altında yer alan metaforlar, örtük programı kültür, norm ve değerleri aktaran, öğrenciye yaşamı öğreten bir unsur olarak ele almıştır. Bu tema altında yer alan metaforlar, frekanslar ve yüzdeler Tablo 4'te görülebilir.

Tablo 4. Yaşamı Öğreten Unsur Olarak Örtük Program

Metafor	f	%	Metafor	f	%
Toplumsallaşma	2	3.8	Hayatın kendisi	1	1.9
Aile	1	1.9	Karakterin gizli inşaatı	1	1.9
Güç	1	1.9	Kitap	1	1.9
Günlük yaşam	1	1.9	Kültür	1	1.9
Toplam	9	17.3			

Tablo 4'te görüldüğü üzere, yaşamı öğreten unsur olarak örtük program teması altında 8 farklı metafor üretilmiştir. Bu metaforlar arasında sadece "toplumsallaşma" birden fazla katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Bu tema altında yer alan metaforları ortaya koyan katılımcılara göre örtük program toplumun kurallarını, norm ve değerlerini, kısaca yaşamı öğrencilere öğreten bir unsurdur. Bu bağlamda çeşitli katılımcı ifadeleri aşağıda görülebilir:

Örtük program toplumsallaşma gibidir çünkü toplumsal değerler müfredatta olmasa bile örtük program sayesinde bunları kazanabiliriz. (24, E)

Örtük program güç gibidir çünkü öğretmenin otoritesini ve gücünü kullanarak toplumun beklentilerine uygun görüş, inanç, norm, kural ve değerleri öğrencilere benimsetmesidir. (34, K)

Örtük program günlük yaşam gibidir çünkü örtük programın dayandığı ilke günlük yaşam süreçlerinden farklı değildir. (29, K)

Katılımcı ifadelerinden de görüldüğü üzere, örtük program, toplumun değerlerini, kurallarını ve normlarını öğrencilere aktarmada yararlanan bir unsurdur.

Çalışmada elde edilen dördüncü tema ise kontrol edilemeyen bir unsur olarak örtük program şeklinde adlandırılmıştır. Bu tema altında örtük programın kontrol edilemeyen yönüne vurgu yapan metaforlar yer almaktadır. İlgili metaforlar Tablo 5’te görülebilir.

Tablo 5. Kontrol Edilemeyen Bir Unsur Olarak Örtük Program

Metafor	f	%	Metafor	f	%
Bir sürpriz	1	1.9	Yüzeysel eğitim	1	1.9
Karpuz	1	1.9			
Toplam	3	5.8			

Tablo 5’te görüldüğü üzere kontrol edilemeyen bir unsur olarak örtük program teması altında 3 farklı metafor üretilmiş ve her bir metafor sadece bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Bu tema altında yer alan metaforları ortaya koyan katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Örtük program bir sürpriz gibidir çünkü planlananın dışında gerçekleşir. (28, K)

Örtük program karpuz gibidir çünkü sonucunun (içinin) nasıl olacağı bilinmez. (32, E)

İfadelerden de görüldüğü üzere, az da olsa katılımcıların bir kısmı örtük programın kontrol edilemeyen ve sonucunun öngörülemeyen yönüne vurgu yapmıştır.

4.TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Metaforlar insanların olayları, durumları veya olguları daha iyi açıklayabilmek veya somutlaştırabilmek için geliştirdikleri kavramlardır. Bu araştırma öğretmenlerin “örtük program” kavramına ilişkin sahip oldukları algıları metaforlar yardımıyla ortaya çıkarmak için gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda öğretmenlerin 45 farklı metafor ürettiği ve sadece iki metaforun birden fazla katılımcı tarafından ifade edildiği belirlenmiştir. Bu durum, öğretmenlerin örtük program kavramına yönelik algılarında çeşitlilik olduğunu göstermektedir.

Elde edilen metaforların detaylıca incelenmesinden sonra metaforlar dört farklı tema altında toplanmıştır. İlk temaya öğretim programının tamamlayıcısı olarak örtük program adı verilmiş ve örtük programı, resmi programın tamamlayıcısı olarak gören katılımcıların ifade ettikleri metaforlar bu tema altında yer almıştır. Bu tema altında yer alan ifadeler, alanyazınla örtüşmektedir (Berryman & Lawrence, 2017). Bu bakış açısına göre örtük program ile resmi program birbirine paralel bir şekilde ilerlemektedir ve resmi programda açıkça yer almayan unsurlar örtük program aracılığıyla öğrencilere aktarılmaktadır.

Araştırmada ulaşılan ikinci tema gizli bir unsur olarak örtük program şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Bu tema altında yer alan metaforları ortaya koyan katılımcılar, örtük programın gizlilik yönüne vurgu yapmışlardır. Kavramın adından da anlaşılacağı üzere (örtük – hidden) örtük programın bu yönüne vurgu yapılması beklenmedik bir sonuç değildir (Casey, 2016; Sosu, 2016).

Yaşamı öğreten unsur olarak örtük program, çalışmada ulaşılan üçüncü temadır. Bu tema altında yer alan metaforları ifade eden katılımcılar, örtük programın toplumun norm, değer ve kültürünü aktaran, yaşamı öğreten yönüne odaklanmışlardır. Bu odak noktası, alanyazında birçok çalışmada da ifade edilmiştir (Alimorad, 2016; Elliot, Baumfield, Reid, & Makara, 2016; Lord, 2017; Zamanzadeh, Nateghi, & Seifi, 2017).

Araştırmada elde edilen son tema ise kontrol edilemeyen bir unsur olarak örtük program şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Bu tema altında yer alan metaforları ifade eden katılımcılar, örtük programı

müdahale edilemeyen ve kontrol dışı bir unsur olarak görmüştür. Ancak alanyazında bununla örtüşen bir görüşe rastlanılmamıştır. Bu bağlamda bazı katılımcıların örtük program hakkında net bilgilerinin olmadığı ve kavram yanılığını yaşadığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırmada öğretmenlerin örtük program kavramına yönelik algıları metaforlar yoluyla elde edilmiştir. Buna göre ifade edilen metaforlar dört farklı tema altında toplanmıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısı örtük programı, resmi programın tamamlayıcısı olarak görürken bir kısmı örtük programın kültürü aktarıcı rolüne, bir kısmı ise gizlilik boyutuna vurgu yapmıştır. Bir kısım katılımcı ise örtük programı kontrol edilemeyen bir unsur olarak ele almıştır. Bu doğrultuda gelecekteki araştırmalarda öğretmenlerin örtük programa yönelik algılarının görüşmeler aracılığıyla daha derinlemesine incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca eğitim sürecinde oldukça fazla öneme sahip bu kavramın bütün öğretmenler tarafından farkında olunmasının gerekliliği açıktır. Bu yüzden gerek eğitim fakültelerinde gerek pedagojik formasyon eğitimi programlarının örtük program etrafında ele alınmalı ve öğretmen adaylarının örtük program kavramını derinlemesine bildiğinden emin olunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alimorad, Z. (2016). Cultural values represented in first certificate masterclass taught in Iran: Uncovering the hidden curriculum. *SAGE Open*, 1-8. doi:10.1177/2158244016636431
- Balcı, A. (2003). Eğitim örgütlerine yeni bakış açıları: Kuram araştırma ilişkisi II. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 9(1), 36-61.
- Berryman, M., & Lawrence, D. (2017). The importance of leaders' discursive positioning in neocolonial education reform aimed at closing the disparities for indigenous peoples. D. Waite, & I. Bogotch içinde, *The wiley international handbook of educational leadership* (s. 335-355). USA: John Wiley & Sons.
- Casey, A. (2016). Student interactions in the hidden curriculum. *European Physical Education Review*, 1-6. doi:10.1177/1356336X16642189
- Elliot, D. L., Baumfield, V., Reid, K., & Makara, K. (2016). Hidden treasure: successful international doctoral students who found and harnessed the hidden curriculum. *Oxford Review of Education*, 42(6), 733-748. doi:10.1080/03054985.2016.1229664
- Lord, R. (2017). Hidden curriculum in relation to local conditions in Fiji. *European Journal of Education Studies*, 3(5), 454-466.
- Lynch, K. (1989). *The hidden curriculum*. London: The Falmer Press.
- Paykoç, F. (2007). Affective development education and values: the turkish case. N. Terzis içinde, *Education and values in the balkan countries* (s. 89-104). Thessaloniki: Publishing House Kyriakidis Brothers s.a.
- Sarı, M., & Doğanay, A. (2009). Hidden curriculum on gaining the value of respect for human dignity: a qualitative study in two elementary schools in Adana. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(2), 925-940.
- Skelton, A. (1997). Studying hidden curricula: Developing a perspective in the light of postmodern insights. *Curriculum Studies*, 5(2), 177-193.

- Sosu, E. S. (2016). Hidden curriculum: Does it matter in a Ghanaian school setting. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 7(1), 36-46.
- Tezcan, M. (2003). Gizli müfredat eğitim sosyolojisi açısından bir kavram çözümlemesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1).
- Tuncel, İ. (2008). Duyuşsal özelliklerin gelişimi açısından fiziki ortamdaki kaynaklanan örtük programın incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(20), 26-38.
- Yangın, S., & Dindar, H. (2010). İlköğretim okullarında örtük programın varlığına ilişkin bir araştırma (Türkiye: Siirt ili örneği). *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 1017-1038.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, S. (2002). Yükseköğretimde eğitim-öğretim faaliyetleri ve örtük program. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 361-370.
- Zamanzadeh, G. R., Nateghi, F., & Seifi, M. (2017). Clarifying the effective factors of hidden curriculum of schools on establishment of the aims of religious education of elementary school students (Case study of Ahvaz city). *Modern Applied Science*, 11(1), 124-133.